

жанровое, тематическое и стилевое разнообразие, творческий эксперимент драматурга, «расслоение» текстов, что, с одной стороны, скрывает настоящую авторскую позицию, а с другой – приводит к глубокому прочтению произведений, проблематики и характеров.

Ключевые слова: современная украинская женская драматургия, сюжет, персонаж, проблематика, жанр, стиль.

А. ТКАЛЫСН

«PROVOKATSIYA INSHOSTI» BY NEDA NEJDANA: PLAYS' GENRE, THEMATIC AND STYLISTIC VARIETY

The given article deals with the arts of woman-playwright Neda Nejdana in the context of the development of modern Ukrainian drama after the example of Neda's selected works «Provokatsiya inshosti». The author gives the analysis of all the plays presented in the book, pays attention to their genre, thematic and stylistic variety, Neda Nejdana's artistic experiments, texts' «differentiations», that, on the one side, covers real author's artistic attitude, but on the other side – leads to deep reading of Neda's plays, their problems and characters.

Key words: modern Ukrainian woman drama, plot, character, problems, genre, style.

УДК 821.161.1 – 3.09 + 929 Гоголь

Галина УСАТЕНКО

ДІАЛОГІЧНІСТЬ ХУДОЖНЬОГО МИСЛЕННЯ МИКОЛИ ГОГОЛЯ (НА МАТЕРІАЛІ ПОВІСТІ «НІС»)

У статті порушено питання діалогічності як прояву само ідентифікації людини у літературі першої половини ХІХ ст. в контексті носологічного дискурсу світової міфології та літератури.

Ключові слова: діалогічність, ідентичність, буття людини, Ніс, самоусвідомлення.

Повість «Ніс» Миколи Гоголя входить до широкого носологічного дискурсу світової міфології та літератури.

У богів переважної більшості релігій світу прекрасно розвиненим є нюхові властивості та сам *ніс*. Так, навіть у невидимого іудейського бога Яхве добре проявляються і

вирізняються крила *носа*, *ніс* як такий. Натомість в індійській культурі кільце саме в *носі* жінки є символом підкорення і відіграє важливу роль у шлюбних взаєминах (чоловік мав право провести її через натовп, прив'язаною саме через це кільце). Згідно ж християнській апокрифічній легенді Господь сотворив людину і вдихнув у неї життя саме через *ніс*. У давньому Єгипті «шляхетним ніздрям» фараона бажали «життя і влади». Вітальна сила *носа* присутня і в античних легендах про безротих людей, які харчуються виключно пахощами квітів, коренів і плодів. *Ніс* виступав символом життя, співвідносився з рухом планет, і породив тим самим широкий аспект асоціацій, прислів'їв та приказок, та став важливим образом-символом художньої літератури.

«Носологічні» прислів'я та приказки вказують на низку важливих, у першу чергу для життя певної людини, обставин, її емоційного стану, що зреалізовується через сприйняття *носом*. Не будемо, наразі деталізувати параміологічні характеристики, наведемо лише найприкметніші:

- певний соціальний компонент, зреалізованість людини у соціумі: тримати «*ніс за вітром*», «*повісити носа*», «*задерти носа*», він може стати «*рилом*», або щось «*унюхати*»;

- розкриття особливостей характеру та вдачі людини: «*сунути носа не в свої справи*», або навпаки, «*далі свого носа не бачити*», «*говорити собі під ніс*», дати можливість комусь «*вкрати з-під носа*», або коли настають складні часи для студентів і іспити «*на носі*».

Суттєва значимість *носу* у взаєминах між людьми відзначається і в казках літературного походження. Так у казці про Пінокіо ставав більшим, коли він брехав. І в казці Гауфа «Маленький Мук» великий ніс виростав у героїв, за їх погане ставлення до головного героя.

Згідно з теорією сприйняття американського психолога Джеймса Джерома Гібсона, людина сприймає просторову перспективу, оцінюючи щільність фотонів, які потрапляють на сітківку ока (чим далі об'єкт – тим вони щільніші). А точкою відліку, яка привносить в дану систему стабільність, є ніс. Він завжди присутній на одному і тому ж місці в зоровому полі;

щільність частин світлі, які він відбиває на сітчатку ока, завжди однакова. Втрата носа викликає зорову дезорієнтацію.

Символіка носа в психоаналітичній концепції З. Фрейда має чітко виражену фалічну основу. На цьому ґрунтується психоаналітичний аналіз повісті «Ніс» М. Гоголя у Івана Дмитровича Єрмакова (післямова до видання оповідання 1921 року) [4].

Сучасна епоха продовжила міфологічну та літературну «носологію» у кількох напрямках. З одного боку такі цілковито відєднавши його від тіла (електронний ніс, що за запахів розрізняє тютюн, напої, парфуми, наркотики тощо). З іншого, яскраво і багатогранно проявила себе в літературі: Стернівський Тристрам, ростанівський Сирано де Бержерак, монах Дзенти у Акутагави — по суті, розвиток ідеї *nasus est fatum*. Як зазначає дослідниця творчості Франца Кафки та ролі носології в ній «у художній творчості письменника носу відведена роль прихованої сюжетної пружини і тому зустрівається не часто. У щоденниках же ніби прориваються шлюзи специфічного кафкіського підсвідомого, і згадки про ніс сиплються як з рогу достатку. *Nasus* виступає особливою одиницею спостереження, значимою, промовистою деталлю, символом, фіксуючи який, Кафка далеко не завжди вдається до пояснень» [6]. Роман сучасного письменника Патрика Зюскінда «Парфмер» значною мірою продовжує Кафківську традицію. Але якщо у Кафки ніс виступає у ролі передвісника серті, то у Зюскінда *ніс* геніального парфюмера напряму краде людські життя.

Ніс як особливо значима частина тіла володіла уявою і Миколи Гоголя. У дослідженні Олександра Шацьких, присвяченому ілюстраціям Марка Шагала до «Мертвих душ» наголошується «доволі широка гоголівська «носологія» має очевидні взаємозв'язки із сміховою культурою, глибоко вкорінена в ній: народно-гротескна концепція людського тіла відводить носу видну і складну роль» [7]. Таке розуміння «носології» Гоголя передав і Марк Шагал в ілюстраціях. У шагалівського Чичикова немає однозначного портретного обліку, однак на всіх ілюстраціях — найхарактерніша й головна риса його зовнішності — ніс у найрізноманітніших конфігураціях, і його обриси виявляють ситуацію, у якій знаходиться господар.

Однак, найбільший інтерес у дослідженні «носології» Гоголя, звісно, становить однойменна повість. І ключовий момент такого інтересу є факт розмови майора Ковальова з його носом:

«- Милостивый государь...» - сказав Ковалев, внутрішньо принуждаючи себе ободритися, - милостивый государь...

- Что вам угодно? - отвечал нос, оборотившись.

- Мне странно, милостивый государь... мне кажется... вы должны знать свое место. И вдруг я вас нахожу, и где же? - в церкви. Согласитесь...

- Извините меня, я не могу взять в толк, о чем вы изволите говорить... Объяснитесь.» [3]

На перший погляд, парадоксальність уяви Миколи Гоголя, потребує глибокого аналізу сутності та ролі діалогічності для людського самопізнання.

Від самого початку людської свідомості наукове пізнання, філософування, моралізування, та й розвиток культури загалом, здійснюється у формі діалогу (28 діалогів Платона, або діалоги періоду реформації у новій Європі, в Німеччині - 1524—1525 рр. (відомо, що лише 1524 р. Створено близько 30 діалогів)). Однак саме усвідомлення діалогічності – набуток ХХ ст., яке зазнавши лихоліття війни та глобальних катастроф, усвідомило всю безперспективність та загрозливність відносин людини і природи – «я - ВОНО». Постає потреба – «Я-Ти».

Сучасний поступ науки пройшов шлях від моно логічності класичної природознавчої науки до діалогічності наукового пізнання. Наукова творчість у світлі кібернетичної теорії, на думку Карміна А.С., є самоорганізуючою системою процесів переробки інформації. Адже всі системи, всі рівні творчого «Я» налаштовані на здобуття нового знання [5]. Тому їх взаємодія набуває форми діалогу, який розв'язується та розвивається на всіх рівнях творчості. І у першу чергу художньої, літературної творчості.

Сучасне зацікавлення у літературознавчій науці також зорієнтовані на різноманітну діалогічність: від полікультурної компаративності, до метатекстуальної та інтертекстувальної діахронії у просторі однієї культури. Давнім, або класичним текстам такий діалог дає можливість нового, чи інакшого, погляду та прочитання. Відтак ми стаємо свідками своєрідного накладання діалогів: діалогічності досліджуваної епохи, тексту, і діалогу в часі,

т.з. діяхронного діалогу. Але такий тип діалогічності - предмет окремого ґрунтового дослідження.

Питанню діалогічності в культурній свідомості і літературі присвячено значну кількість робіт. Не вдаючись до детального аналізу історії питання визначимо кілька, у нашому контексті розмови, засадничих аспекти.

Перш за все це Буберівська концепція «ПОВЕРНЕННЯ ДО СЕБЕ ЧЕРЕЗ Ти» [2]. Коли людина замикається у власному «Я», вона і до інших ставиться як до машин, а з самою собою поводить як з якимось «Воно»; у неї немає суб'єктивності, але також немає і свідомості, зануреної певне буття.

Поряд з цим П. Рікерівське «самого та іншого, ніж сам». «Сам подібний до іншого. Але і для самого себе виступає як інший». Така «іншість» стає сосвоположною у самоусвідомленні, самоідентифікації та самореалізації. «Інший» за Сартром – це смерть моїм можливостей, Інший для мене – це одночасно викрадач мого буття і той, завдяки якому мається моє буття, яке є моїм буттям.»

Відомою є думка М. Бахтіна: «суб'єкт (особистість) не може сприйматися і вивчатися як річ [природничі науки], тому що як суб'єкт не може бути безмовним, отже пізнання його може бути тільки діалогічним». У роботі «Проблеми поетики Достоевського» питанню діалогічності письменника приділено значну увагу і зокрема наголошується: «Бути – значить спілкуватися діалогічно. Коли діалог завершується, все завершується. <...> Два голоси – мінімум життя, мінімум буття". Феномену діалога Бахтін надає універсальне значення. «Діалогічні взаємини людей – не просто "один з" проявів їхнього буття, а явище, яке пронизує все людське мовлення (і свідомість), все відносини і прояви людського життя, все, що має сенс і значення» [1,208].

Отож у цьому контексті у спробуємо побачити екзистенційну обґрунтованість ніби парадоксального мислення Гоголя.

Персоніфікація саме цієї частини тіла (як ми могли пересвідчитися із попереднього огляду) є доволі логічною та закономірною. До цього долучаються і власні відчуття Миколи Гоголя його носу, але це уже царина психоаналізу і не є на разі предметом міркувань. Але цікавим як уже зазначалося є те, що автор комунікує, перебуває у стані вербального і невербального

діалогу із власною частиною тіла, яка на загал символізує фалічне, владне, амбітне і вольове начало. Це підтверджує уже пояснення автора мети приїзду майора до С.Перетбургу:

«Майор Ковалев приїхав в Петербург по надобности, а именно искать прилично своему званию места: если удастся, то вице-губернаторского, а не то - экзекуторского в каком-нибудь видном департаменте. Майор Ковалев был не прочь и жениться, но только в таком случае, когда за невестою случится двести тысяч капитала. И потому читатель теперь может судить сам, каково было положение этого майора, когда он увидел вместо довольно недурного и умеренного носа преглупое, ровное и гладкое место.»

Амбіції влади

«[Майор Ковалев] Воротничок его манишки был всегда чрезвычайно чист и накрахмален. Бакенбарды у него были такого рода, какие и теперь еще можно видеть у губернских и уездных землемеров, у архитекторов и полковых докторов, также у отправляющих разные полицейские обязанности и вообще у всех тех мужей, которые имеют полные, румяные щеки и очень хорошо играют в бостон: эти бакенбарды идут по самой середине щеки и прямехонько доходят до носа.

[Нос] Он был в мундире, шитом золотом, с большим стоячим воротником; на нем были замшевые панталоны; при боку шпага. По шляпе с плюмажем можно было заключить, что он считается в ранге статского советника. По всему заметно было, что он ехал куда-нибудь с визитом. Он поглядел на обе стороны, закричал кучеру: "Подавай!" - сел и уехал.

- Милостивый государь... - сказал Ковалев с чувством собственного достоинства, - я не знаю, как понимать слова ваши... Здесь все дело, кажется, совершенно очевидно... Или вы хотите... Ведь вы мой собственный нос!

Нос посмотрел на майора, и брови его несколько нахмурились.

- Вы ошибаетесь, милостивый государь. Я сам по себе. Притом между нами не может быть никаких тесных отношений. Судя по пуговицам вашего вицмундира, вы должны служить по другому ведомству.

Сказавши это, нос отвернулся и продолжал молиться».

Інтимні, особисті плани і мрії, однак неусвідомлені та приховані:

«Майор Ковалев, сообразя все обстоятельства, предполагал едва ли не ближе всего к истине, что виною этого должен быть не кто другой, как штаб-офицерша Подточина, которая желала, чтобы он женился на ее дочери. Он и сам любил за нею приволокнуться, но избегал окончательной разделки. Когда же штаб-офицерша объявила ему напрямик, что она хочет выдать ее за него, он потихоньку отчалил с своими комплиментами, сказавши, что еще молод, что нужно ему прослужить лет пяток, чтобы уже ровно было сорок два года. И потому штаб-офицерша, верно из мщения, решила его испортить и наняла для этого каких-нибудь колдовок-баб, потому что никаким образом нельзя было предположить, чтобы нос был отрезан: никто не входил к нему в комнату; цирюльник же Иван Яковлевич брил его еще в среду, а в продолжение всей среды и даже во весь четверг нос у него был цел».

Майор Ковальов комунікує, розмовляє за умов втрати носа відкрито, так би мовити вербалізовано – із видавцем газети і приставом. Тобто тими, хто втілює соціум і є тим – ІНШИМ, у діалозі з якими, майор, як і будь-яка інша людина, – самоідентифікується.

Інші ж діалоги є невербальними:

Уявний діалог з Носом, листи до штаб-офицерши Подточиної, монологи насамоті etc. У цьому контексті прикметним є те, що газета не надрукувала інформації про втечу носа Ковальова, а пристав не сходів здійснювати пошук.

«Чиновник задумался, что означали крепко сжавшиеся его губы.

- Нет, я не могу поместить такого объявления в газетах, - сказал он наконец после долгого молчания.

- Как? отчего?

- Так. Газета может потерять репутацию. Если всякий начнет писать, что у него сбежал нос, то... И так уже говорят, что печатается много несообразностей и ложных слухов.

/.../

- Да ведь я вам не о пуделе делаю объявление, а о собственном моем носе: стало быть, почти то же, что о самом себе.

- Нет, такого объявления я никак не могу поместить.

- Да когда у меня точно пропал нос!

- Если пропал, то это дело медика. Говорят, что есть такие люди, которые могут приставить какой угодно нос. Но, впрочем, я

замечаю, что вы должны быть человек веселого нрава и любите в обществе пошутить.

- Клянусь вам, вот как бог свят! Пожалуй, уж если до того дошло, то я покажу вам.

- Зачем беспокоиться! - продолжал чиновник, нюхая табак. - Впрочем, если не в беспокойство, - прибавил он с движением любопытства, - то желательно бы взглянуть.

Коллежский ассессор отнял от лица платок.

- В самом деле, чрезвычайно странно! - сказал чиновник, - место совершенно гладкое, как будто бы только что выпеченный блин. Да, до невероятности ровное!

- Ну, вы и теперь будете спорить? Вы видите сами, что нельзя не напечатать. Я вам буду особенно благодарен; и очень рад, что этот случай доставил мне удовольствие с вами познакомиться...»

Не дивлячись на те, що матеріальний, так би мовити фізичний ніс знайшов і приніс квартальний – від соціуму, так би мовити, він не зміг бути приживлений до майора Ковальова. Лікар порадив:

«Конечно, я бы приставил ваш нос; но я вас уверяю честью, если уже вы не верите моему слову, что это будет гораздо хуже. Предоставьте лучше действию самой природы. Мойте чаще холодной водою, и я вас уверяю, что вы, не имея носа, будете так же здоровы, как если бы имели его. А нос я вам советую положить в банку со спиртом или, еще лучше, влить туда две столовые ложки острой водки и подогретого уксуса, - и тогда вы можете взять за него порядочные деньги. Я даже сам возьму его, если вы только не подорожитесь.»

Відайтесь на волю природи! Ось головний висновок з драматичної та детективної пригоди. Не випадково, загублений ніс, в його фізичній формі був знайдений не будь-де, а в свіжоспеченому хлібові.

Втеча носа - не була соціально значима подія. А подія архіважлива для самого Ковальова. І лише для нього, для його посадових і шлюбних амбіцій та планів.

«Признаюсь, это уж совсем непостижимо, это точно... нет, нет, совсем не понимаю. Во-первых, пользы отечеству решительно никакой; во-вторых... но и во-вторых тоже нет пользы. Просто я не знаю, что это...»

Таким чином, в основі діалогічної моделі художнього мислення М. Гоголя є діалог із самим собою, такий собі містифікований акт

психоаналізу. Чи став він ефективним – навряд чи. Маємо лише кілька натяків:

«после того майора Ковалева видели вечно в хорошем юморе, улыбающегося, преследующего решительно всех хорошеньких дам и даже остановившегося один раз перед лавочкой в Гостином дворе и покупавшего какую-то орденскую ленточку, неизвестно для каких причин, потому что он сам не был кавалером никакого ордена».

І фінальна думка Гоголя, про те, що такі події рідко, але бувають «Кто что ни говори, а подобные происшествия бывают на свете, - редко, но бывают», перш за все вказують на реалістичність глибинного процесу самоусвідомлення та самопізнання. «А все, однако же, как поразмыслишь, во всем этом, право, есть что-то.»

Зауважимо, що повість була написана 1833-1834 рр.. Тоді, коли про самопізнання, психоаналіз у літературі і науці було сказано мало, або й загалом не йшлося.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бахтин М.М. Проблемы поэтики Достоевского. М.: Худ. лит., 1972. С. 434.).
2. Бубер М. Я и Ты.- М., 1993.
3. Гоголь М.В. Полное собрание соч. в 23 т. М.: Наука, 2003-2009.– Т.6.
4. Ермаков И . Д . Психоанализ литературы М.: Новое литературное обозрение, 1999.
5. Кармин А. С. Культурология. 2-е изд., перераб. и доп. — СПб.: Издательство «Лань», 2003.
6. Синеок А. Носология Франца Кафки. Режим доступа: <http://www.kafka.ru/kritika/read/nosologiya>.
7. Шатских А. Гоголевский мир глазами Марка Шагала. Витебск, 1999.

Г. УСАТЕНКО

ДИАЛОГИЧНОСТЬ ХУДОЖЕСТВЕННОГО МЫШЛЕНИЯ НИКОЛАЯ ГОГОЛЯ (НА МАТЕРИАЛЕ ПОВЕСТИ «НОС»)

В статье рассматривается вопрос диалогичности как проявления самоидентификации человека в литературе первой половины XIX века в контексте носологического дискурса мировой мифологии и литературы.

Ключевые слова: диалогичность, идентичность, бытие человека, Нос, самосознание.

G. USATENKO

**DIALOGISM OF MYKOLA'S GOGOL CREATIVE THINKING
(BASED ON THE STORY "THE NOSE")**

The article raised the question of dialogue as an expression of human self-identification in the literature of the first half of the nineteenth century. Nasus discourse in the context of world mythology and literature.

Keywords: dialogic, identity, human existence, Nose, identity.